

SAFEVİ ORDUSUNDA BİR BİRLİK-KURÇİLER*

Eralp ERDOĞAN**

Öz

Şah İsmail 1501'de çoğunluğu Anadolu'dan gelen Türkmen grupları ile Safevi Devleti'ni kurmuş böylece yaklaşık 235 yıl tarih sahnesinde kalacak bir devletin temellerini atmıştır. Kızılbaşlar olarak adlandırılan Türkmen grupları devlette siyasi ve askeri rol oynamışlardır. Çaldıran savaşı ile ordunun yetersizliği görüldüğünden askeri reform ihtiyacı duyulmuş ve I. Şah Abbas döneminde köklü bir ıslahat gerçekleştirilmiştir. Bu reform ile birlikte Şah İsmail döneminden itibaren ismine rastladığımız kurçiler daha sistemli hale gelerek devlette etkin rol oynamışlardır. Bu makale kurçilerin Safevi askeri teşkilatındaki rolleri ve devlet içinde geçirdikleri değişimleri açığa çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safeviler, Askeri Teşkilat, Kurçi, Şah İsmail, Şah Abbas

Abstract

A Union in the Safavid Army: The Kurchis

Shah Ismail founded Safavid Empire at 1501 with aid of Turkomen groups who mostly coming from Anatolia region, thus he laid the foundation of a new empire which would act on the scene of the history for almost 235 years. The Turkomen groups who were called as kızılbashs had a politics and military role in the empire. Since his failure was recognized after the Chaldıran war, an improvement with regard to army was required, and a reform was made in the reign of Shah Abbas. By that reform, kurchis to whom we are familiar since the era of Shah Ismail, played an effective role in the empire by becoming a systematic population. This article reveals the roles of kurchis in Safavid army and changes in the empire organization.

Keywords: Safavids, Military System, Kurchi, Shah Ismail, Shah Abbas

* Bu makale tarafımızdan yürütülen "Safevilerde Askeri Teşkilat" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.
eralperdogan@hotmail.com

Giriş

I. Şah Abbas dönemine kadar ordunun temelini kızılbaşlar oluşturmaktaydı. Kızılbaşlardan müteşekkil olan bu ordu Türk ve Moğol orduları gibi hafif atlı birliklerden oluşuyordu. Hareket kabiliyetleri yüksekti, akın veya baskınlarda büyük başarılar gösteriyorlardı (Sümer 65-66). Ancak bunlar düzensiz ve disiplinsiz birliklerdi. Ayrıca devlette önemli yerleri işgal ederek devlet işlerine müdahale ediyorlardı. Oymakların birbiri ile hâkimiyet mücadelesine girmesi devlet içinde huzursuzluğa sebep oluyordu. Dolayısı ile şah, tam olarak hâkimiyeti elinde tutamıyordu. Bunun üzerine kızılbaşların devletteki etkinliğini kırmak için bazı önlemler alınmıştı. Bu önlemlerden biri de şaha bağlı ve sadık bir grup haline getirilen kurçilerin nüfusunu ve etkinliğini arttırmaktı. Şah Abbas ile birlikte başarıya ulaşan reform faaliyetlerinin gerçekleşmesinde kurçi grubunun etkisi büyüktü. Zira Şah arkasında güçlü ve sadık bir grubun varlığını hissetmekteydi. Kurçilerin önemli desteği ile askeri reformları gerçekleştiren Şah Abbas, kurçi birliğini güçlendirmenin yanısıra kullar, tüfenkçiler ve topçular adı ile üç yeni birlik kurmuştu (Aydoğmuşoğlu 97,99). Safevi ordusunun yapıtaşlarından birini oluşturan ve devlette önemli bir role sahip olan kurçi yapılanması hakkındaki bilgiler makalemizin konusunu oluşturmaktadır.

Kurçi Terimi Hakkında

Safevi ordusunun dört ana unsurundan birini, süvari sınıfından olan kurçiler oluşturmaktaydı. Faruk Sümer, kurçi kelimesinden ziyade “Korucu” tabirini kullanarak kelimenin Türkçeye yakınlığını ortaya koymaktadır. Ancak Safeviler üzerine çalışan bazı âlimler kelimenin Moğolca sadak anlamına gelen “kur” kökünden türediğini ve anlamının da “okçu” veya “ok kılıfı taşıyan kimse” olduğu yönünde bilgiler vermektedirler (Savory “b” 437; Lochart 92; Floor 137; Minorsky 32). Safevi dönemi kroniklerinde kurçi’nin anlamına dair bir bilgi edinemesek de Avrupalı seyyahlar bu konuda bizi aydınlatmaktadırlar. Fransız seyyah Chardin, kurçi kelimesinin anlamını “Kovmak-Uzaklaştırmak” olarak verirken (1191), diğer bir seyyah Pietro Della Valle ise kurçi’nin “Korumak- Kollamak” (351) anlamına geldiğini yazarak aslında kelimenin doğru telaffuzunun “Korucu” olduğunu bizlere göstermiş ve Faruk Sümer’i doğrulamıştır. Chardin, kurçi kelimesinin anlamını verdikten sonra kurçiler ile kızılbaşları bir tutarak onların Şah Abbas tarafından aşağılandıklarını ve saraydan kovulup uzaklaştırıldıklarını belirtir. Bu durumda Chardin’in kurçi kelimesinin gerçek anlamından ziyade çağrıştırdığı anlamlarını vermiş olma ihtimalini göz önünde bulundurmanız gerekmektedir.

Böylece Safevilerdeki kurçi terimi ile Moğolcadaki kurçi teriminin farklı anlamları ifade ettiğini görmekteyiz. Telaffuzunun korucuya yakın olması nedeniyle zamanla anlam kaymasına uğramış olması ve Türkçeye bu şekilde geçmiş olması muhtemeldir.

Birçok Türk devleti tarafından kullanılan bu terim Osmanlı döneminde Yeniçeri ocağında bulunan bir sınıf (Özcan 441; Sâmî 1094) için kullanılıyordu. Safevilerden önce Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türklerinde de kullanıldığı görülen (Uzunçarşılı 285; Özcan 441) kurçi terimi muhtemelen Safevilere Akkoyunlulardan geçmiştir. Zira 1500 yılından önce çok sayıda kurçi, Erdebil civarında yaşıyordu. Akkoyunlu devlet teşkilatını örnek alan Safevilerin kurçi birliklerini de Akkoyunluları taklit ederek oluşturması muhtemeldir. (Floor 138) Safeviler ile birlikte kurçi tabiri Farsçaya geçmiş ve memleketin ileri gelen kimselerinin çocuklarından oluşan atlı muhafız alayı için kullanılmıştır. (Sümer 83; Arat 1014)

Kurçiler ve Görevleri

Kurçi terimi kızılbaşların ülkedeki tek askeri kuvvet olduğu zamanlarda kızılbaşların içindeki tecrübeli süvarileri tanımlamak için kullanılan bir kelimeydi (Savory “a” 92). Kurçiler saltanatın hassa kuvvetleriydiler ve Şah İsmail tarafından oluşturulmuşlardı. Safeviler’in ilk dönemi hakkında bilgi veren kroniklerde bu terim genelde, Dulkadir Kurçileri-Ustaclu Kurçileri-Çepni Kurçileri gibi, bir oymak ismi ile kullanılarak hangi oymağa mensup oldukları belirtilmiştir (Şah Tahmasb 51; Sümer 83;).

Bu sınıf, kızılbaşların en seçkin ve saygın kişilerinden oluşurdu. Şah; cesaretli, güvenilir ve hanedana sadık olan bu kişileri kendisini koruması ve kendisine hizmet etmesi için kızılbaş asillerinin arasından seçiyordu (Felsefi 207). İlk defa 1500 yılında Bakü’nün kuşatılması esnasında zikri geçen kurçilerin Şah İsmail döneminde tespit edilen görevleri şu şekildeydi; şahın yanında savaşır, şahın emri ile şahın katılımı olmaksızın askeri seferlere çıkarlar, sarayı korurlar ve eyaletler için çıkan kararları eyaletlere taşıyarak kararı yerine getirirlerdi (Haneda 68).

Şah İsmail’den sonra başa geçen I. Şah Tahmasb döneminde kurçilerin ciddi bir şekilde oluşturulması başlamıştır. Tahmasb, kızılbaş emirleri üzerinde otorite kurmayı başarinca kızılbaşların etkisi yönetimde azalmaya başlamış ve kurçilerin konumu yükselmiştir. Böylece kurçilerin reisi olan kurçibaşı, kızılbaş birliklerinin komutanı haline gelmiştir (Savory “c” 361). Kurçilerin görevleri bu dönemde de birkaç istisna dışında aynen devam etmektedir. Genellikle ya eyaletlere geçici olarak görevlendirilirlerdi ya da şahın yanında sarayda kalırlardı (Haneda 67).

Şah Abbas dönemi ve sonrasında kurçilerin durumu hakkında genellikle batılı seyyahlardan bilgi edinmekteyiz. Onlardan biri olan Chardin ; “Şah Abbas kurçilerin sayısını çok azaltmış yaklaşık 30 bin süvari geriye kalmıştır. Hiçbir zaman kurçilerin sayısı bundan daha az olmamıştı. Geçmişte kurçilerin sayısı bunun iki katıydı. Sayıları o kadar fazlaydı ki şah onların 80 binini savaşta kullanmıştır (1191).” diyerek kurçilerin sayısının azaltılma nedenini şu şekilde açıklamaktadır;

Şah Abbas oğullarını haremde, kadınların ve hâcelerin gözetimi altına eğitiyordu. Zira kurçilerin, ailesinden birini onun yerine tahta geçireceklerinden korkuyordu. Bu yüzden onların kötü niyetlerini ve isyan etme ihtimallerini engellemek amacıyla kurçilerden meydana gelen bu grubun etkisini azalttı. Yaptığı bu işin sebebini büyüklere [emirlere] şöyle açıklıyordu. ‘Onların kötü niyetli bir grubu beni ortadan kaldırmaya hazırlanıyor’. Bu endişe düşüncelerine o kadar nüfuz etmişti ki adamlarından birkaç kişiye en büyük oğlunu öldürme görevi vermişti. Çünkü bir gün oğlunu kendi yanına çağırduğunda komutanlar ve sarayın büyüklerinin ona ilgi gösterdiğini görmüştü (1188).

Chardin ile benzer bilgileri veren Kempfer ve Tavernier ise şunları yazmaktadır;

Şah Abbas kızılbaşların yersiz gururlarını yok etti. Ve kurçilerin itaatsizliğine son verdi. Onların reislerinin çoğunu darağacına çekti. Geri kalanlarını bertaraf etti ve yerine sadık adamlarını atadı. Şah Abbas memleketin kudreti için ordu içinde iki sınıf kurmaya teşebbüs etti. Onların bir kısmı Gürcülerden ve İranlı olmayan gulamlardan diğer kısmı ise İranlılardan oluşuyordu. Şah Abbas yeni kurduğu birliği çoğaltıyor takviye ediyordu. Aynı zamanda kurçilerin gücünü de öyle azalttı ki sayı olarak diğer kuvvetlerden daha az duruma geldiler (Kempfer 88).

Kurçilere genelde kızılbaş denilmekteydi. Şah Abbas kurçileri ortadan kaldırmak ve yerine gulamları koymak için çok uğraştı. Kurçilere olan nefreti kıskançlıktan idi. Zira bu birlik çok güçlüydü. Şah yakınlarına kurçiler ile sadece saltanat gücünün mücadele edebileceğini söylüyordu. Bu yüzden onları ortadan kaldırma yollarını denedi. Onların imtiyazlarından bir kısmını alarak gulamlara verdi. Ama sonlarını getiremedi (Tavernier 253).

Bu verilere bakarak I. Şah Abbas'ın kurçi sınıfını ortadan kaldırmak istediği ve hatırı sayılır ölçüde sayılarının azaltıldığı sonucuna varabiliriz. Ancak Şah Abbas yaptığı askeri reformlar ile sadece kızılbaşların etkisini azaltmıştır. Kurçiler ise aksine daha teşkilatlı ve disiplinli bir hale gelerek eski ve yeni birliklerden ayrı bir grup olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir (Floor 160). Seyyahların bu gözlemleri kızılbaşlar ile kurçileri bir tutmalarından ve onları ayırt edemediklerinden kaynaklanmıştır. Bunun sebebi muhtemelen kurçilerin kızılbaşlar içinden seçiliyor olmaları ve onların halefleri olarak görülmeleri idi. 1617'de İran'a gelen ve Şah Abbas devri hakkında önemli bilgiler veren seyyah Pietro Della Valle bu ayrımın farkındaydı ve kızılbaşlar ile kurçilerin ayrı sınıflar olduğunu biliyordu. Ona göre İran ordusu dört sınıftan oluşmaktaydı. Bunlar; Tüfenkçiler, Gulamlar, Kızılbaşlar ve Kurçiler idi (344).

I. Şah Abbas ıslahatlarından sonra eyaletlere vali olarak gulamlar ve kurçiler atanmaya başlayınca Türkmen kabileleri gulam ve kurçi komutanların emrine girmiş ve kızılbaşlar etkisini yitirmeye başlamışlardı. Bunun üzerine kurçiler ön plana çıkarak tüm oymakların temsilcisi haline geldiler. Şah Abbas döneminde Türkmen oymakları ve kızılbaşlar prestijlerini yitirirken kurçi birlikleri ve onların reisi olan kurçibaşı güçlerini arttırdılar. Zira kurçilerin sadakati kızılbaşlara göre fazlaydı ve görünüşe göre Şah Abbas yapmayı düşündüğü ıslahatlar için kurçilere güvenmekteydi. Şah Abbas henüz tahta geçmemişken kılıç kurçisi Hüseyin Beg, yay kurçisi Ali Beg, Hasan Han Çavuşlu ve Emir Gune Han gibi bazı kurçiler Abbas Mirza'ya bağlılıklarını bildirmişlerdi. Bu güven sonucu Şah Abbas'ın kurçilerin sayısını azaltmak yerine arttırmaya çalıştığını görüyoruz. 1610 yılında Şirvan valisi Zülfikar Han Karamanlı'nın idamından sonra adamlarından birkaç kişiye kurçilik rütbesi vermesi ve Bağdat için Osmanlılar ile yapılan savaş sonucu yararlılık gösteren birçok savaşçıyı kurçi olarak ataması bunun kanıtıdır (Haneda 74, 76).

II. Şah Abbas döneminde kurçibaşı Cani Bek'in vezir-i azam Sarı Teke'yi katletmesiyle kurçilerin itibarı azaldığını görüyoruz (Kadem 662). Ancak son dönem kaynaklardan anlaşıldığına göre kurçi sınıfı ve onların reisi kurçibaşı ülkede çok etkili olmaya devam etmiştir.

Türkmenlerden müteşekkil olan kurçiler, çadır altında yaşıyor ve çok erken yaşta şahın hizmetine girerek şaha itaat için eğitiliyorlardı. Hepsi atlıydı. İyi maaş alıyorlar ve genellikle yüksek makamlara geliyorlardı. Kurçiler cesaretleri ve savaşçılıkları ile nam salan mahir askerlerdi (Tavernier 253). Tavernier bunların savaş zamanında mucizeler yarattığından bahsederken İskender Bey Münşi, savaş esnasında bin kişinin yaptığını yüz tane kurçi'nin yapabileceğini yazmaktadır (İskender Bey Münşi 142; Sümer 83). Kurçilik vazifesi babadan oğula geçerken,

öldüklerinde genellikle şahın emri ile Erdebil'e defnedilirlerdi ve sadece şahın izni ile evlenebilirlerdi (Floor 152).

Kurçiler, Şah Abbas ıslahatlarından sonra oluşturulan diğer iki sınıf olan Kullar ve Tüfenkçiler gibi binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı ünvanlarını taşımaktaydılar (Kempfer 91; Tavernier 253; Sümer 83). Adam Olerious bu ünvanların ordudaki yeri ve rütbe değişikliği hakkında şunları yazmaktadır;

Ordu komutanına 'Serdar' derler. Serdar'dan sonraki en büyük rütbe kurçibaşı'na aittir. Kurçibaşı 10 ila 12 bin askerden sorumlu olup onlara komutanlık eder. Kurçibaşından sonra bin kişiye komuta eden "minbaşı", yüz kişiye komuta eden "yüzbaşı" ve 10 kişiye komuta eden "onbaşı" gelmektedir. Bu komutanlar eğer savaşta cesaret ve kahramanlık gösterirse rütbesine ve ailesine bakılmaksızın daha yüksek makamlara atanır. Bu durum Şah Abbas ve Şah Safi zamanında birçok kez görülmüştür. Ben de bizzat birkaç örneğe şahit oldum. Şirvan Han'ı "Arab Han" bir köylünün oğluydu ve Serab ahalisindendi. Şahın hizmetine girerek savaşlarda yiğitlik ve cesaret göstermiş ve birçok Türk askerinin başını Şah'a getirmişti. Bu yüzden zamanla makamı yükseldi ve Hanlık rütbesine ulaşarak önemli ve büyük eyaletlerden biri olan Şirvan'a han oldu. Maraga ahalisinden bir çobanın oğlu olan "Aka Han", Van savaşında birçok Türk'ü öldürdüğü için Han lakabını aldı ve doğum yeri olan Maraga'ya hâkim oldu. "Karaçakay Han" bir Ermeni'nin çocuğu idi. Köle olarak Şah Abbas'a satılmış ve Müslüman olmuştur. Savaşta hizmetlerinden dolayı Han lakabını almıştır. (742-743).

1530' dan sonra sarayda, kılıç, ok-yay, mızrak kurçisi gibi, özel ünvanlı kurçilerin varlığına rastlamaktayız (Haneda 68). Bunlar "*Yarak Kurçileri*" adı altında toplanmakta ve iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımdakiler "*Mukarreb'ül Hazret*" lakabını taşırlardı. Her birine savaş aleti emanet edilen bu kurçilerin meclis toplantılarında ve seferlerde hazır olmaları gerekiyordu (Mirza Rafia 256). Bu gruptakilerin isimleri ve meclisteki sırası şu şekildedir (Mirza Rafia 257);

1. Mukarreb'ül Hazret Kılıç Kurçisi
2. Mukarreb'ül Hazret Sadak Kurçisi
3. Mukarreb'ül Hazret Ok ve Yay Kurçisi
4. Mukarreb'ül Hazret Şeşper¹ Kurçisi
5. Mukarreb'ül Hazret Hançer Kurçisi

¹ Altı köşeli demir gürz

6. Mukarreb'ül Hazret Zırh Kurçisi
7. Mukarreb'ül Hazret Kalkan Kurçisi
8. Mukarreb'ül Hazret Tüfenk Kurçisi
9. Mukarreb'ül Hazret Mızrak Kurçisi
10. Mukarreb'ül Hazret Nacak Kurçisi

İkinci zümre ise “Mukarreb'ül Hazret” lakabını taşımazlar ve yukarıdaki kurçilerden daha alt rütbededirler. Bunlar (Mirza Rafia 257-258);

1. Ayakkabı Kurçisi
2. Nize Kurçisi
3. Çetr Kurçisi
4. Nargile Kurçisi
5. Sandalye Kurçisi
6. Çevgan Kurçisi
7. Cirit Kurçisi

Bunların dışında eldiven, mendil, çizme, kadeh ve kuşçu kurçisine de kaynaklarda rastlanmaktadır (Minorsky 117; Yazıcı 57).

Özellikle ikinci zümredeki kurçilerin ünvanlarına bakıldığında bu kurçi grubunun savaşmaktan ziyade şahın kişisel yardımcıları olarak kullanıldığını anlıyoruz. Tavernier, kılıç kurçisini “*Şahın kılıcını taşıyan kimse*” (247) olarak vermektedir. Böylece birinci kısımdaki kurçilerin şahın silahlarını taşıyan kurçiler, ikinci kısımdakilerin ise kişisel eşyalarını getirenler olarak sınıflandırabiliriz. Buna dayanarak eşyaların tüm bakımı ve sorumluluğu onu taşıyana aittir diyebiliriz.

Sarayda bu kurçilerin dışında “*Mukarreb'ül Hakan*” ünvanı taşıyan bir kurçi grubu vardı. Bunlar “*üzengi kurçisi*” adını taşımaktadırlar. Üzengi kurçisi; Şah sefere çıkarken, ata binerken ya da ikametgahında iken daima hazır bulunması gerekirdi. Ne zaman şahın bindiği atlar hazırlansa, şah ata binmek için dışarıya çıksa, o bir eliyle şahın üzengisini tutar diğer eliyle onun binmesine yardım ederdi. Saray meclislerinde Muhteseb'ül Memalik'in arkasında otururdu (Mirza Rafia 230).

Sarayda görevli olan kurçilerin dışında eyaletlerde görev yapan kurçiler de vardır. Bu kurçilere; Kazvin, Nahçıvan, Meşed, Tahran, Derbend Kurçisi, gibi ünvan olarak bulunduğu eyaletin adı eklenirdi (Floor 148). 1683' de İran'a gitmiş olan Sanson, şahın ülke sınırlarının muhafazası işini de kurçilere bıraktığını yazmaktadır (47).

Giyileri ve Silahları

Kaynaklar, kurçilerin de kızılbaşlar gibi 12 dilimli kırmızı külah taktıklarını ve aynı silahları taşıdıklarını yazmaktadır. Don Garcia, kurçilerin püsküllerine taktıkları altın sarısı bir ok ile diğer askerlerden ayrıldığını

belirtir (288). Silahları ok, yay, hançer, kılıç, mızrak ve teberzin idi. Savunma içinde kalkanları vardı. Savaş zamanı üzerlerinde ince ipek ve ya zırh olurdu. Başlarına ise kızılbaş tacı ve madeni miğferlerini takarlardı (Beyani 74 d.1). Seferlerde her bir kurçinin atlarını bağlayabilecekleri çadırı ve sayıları 5 ila 50 kişi arasında değişen maiyetleri vardı (İskender Bey Münşi 142; Sümer 83). Altın sarısı ve turkuaz renkli bir kemer takarlar ve Yezd yapımı güzel elbiseler giyerlerdi. Genellikle uzun bıyık bırakırlardı (Floor 155-156).

Kurçilerin Sayısı

Şah İsmail zamanında kurçilerin sayısı 1000 ile 3000 arasında değişmekteydi (Floor 159). I. Şah Tahmasb döneminin sonu ve II. İsmail'in saltanatının başında ise kurçilerin sayısının 4500 kişi olduğu kayıtlara geçmiştir (İskender Bey Münşi 141; Kazvinî 74; Sümer 83). Safevi kaynaklarında kurçilerin sayısı hakkında bu tarz net bilgiye bundan sonraki dönemlerde rastlayamıyoruz. Bu konuda bizi seyyahlar aydınlatmaktadır. kurçilerin sayısını 1617'de İran'a gelmiş olan Pietro Della Valle 12.000 (351); 1628-1666 yılları arasında iki kez İran'a gelen Tavernier 22.000 (253); II. Şah Abbas dönemini anlatan Chardin 30.000 (1191); Şah Süleyman zamanında İran'a gelmiş olan Kempfer ise 15 ila 20.000 (88) olarak vermektedir.

Pietro Della Valle haricindeki seyyahların kurçiler ile kızılbaşları ayırt edemediklerini göz önünde bulundurarak özellikle Chardin'in verdiği rakamın abartılı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kurçilerin sayısının artış gösterdiğine dair izleri Farsça kaynaklarda görmekte olduğumuzdan daha önce bahsetmiştik. Dolayısı ile seyyahların verdikleri bu rakamlar tam anlamı ile gerçeği yansıtmasa da gerçeğe yakın rakamlar olduğunu söyleyebiliriz.

Kurçiler hakkında verdiğimiz bu malumatlardan sonra yönetici ve idari kadroya değinmek yerinde olacaktır.

a. Kurçibaşı

Kurçilerin reislerine “*kurçibaşı*” denilmekteydi. Bu ünvana ilk olarak 1505 yılındaki Safevi kroniklerinde rastlıyoruz. O yıllarda kurçibaşı rütbesini emir'ül umera vazifesinden ayırt etmek üzere kullanılmıştır (Savory “b” 437). İlk zamanlar emir'ül umera kadar yetkisi olmasa da I. Şah Tahmasb döneminin ortalarında emir'ül umera'nın gücü ve etkisi azaltılınca kurçibaşı önem kazanmaya başladı (Roemer 246). Bu önem ondan sonra tahta geçen II. Şah İsmail ve Muhammed Hudabende zamanında da artmış ve I. Şah Abbas zamanında devam etmiştir (Savory “a” 92).

Kaynaklarda rastladığımız ilk kurçibaşı Abdal Dede Beg'dir. İlk dönemlere baktığımızda kurçibaşların genellikle Ustaclu, Tekelü ve Şamlu oymaklarından çıktığı anlaşılmaktadır. I. Şah Tahmasb'ın kızılbaşların etkisini azaltmaya yönelik faaliyetlerinin sonucu olarak 1534'de Sevindik Bey Afşar'ı kurçibaşılığa ataması ile artık Afşar boyunun ön plana çıkmaya başladığını görüyoruz. Onun ölümünden sonra belgelerdeki bilgilerde bir boşluk olsa da kurçibaşılığın 1589'da Vali Han Afşar'ın ölümüne kadar 55 yıl Afşar oymağında kaldığı görülüyor.

Haneda, I. Şah Abbas devrinden itibaren bazı kurçibaşlarına Han lakabının verilmesine dikkat çekerek bu durumun kurçibaşının statüsünün yükseldiği anlamına geldiğini söylemektedir (78). Şüphesiz tespitinde haklıdır zira kızılbaşların etkin ve güçlü olduğu zamanlar eyaletlere han lakabı ile kızılbaş beyleri hükmederdi. Han lakabının kızılbaş haricindeki birine verilmesi statü değişikliğinin bir göstergesidir. Kurçibaşların devlette gücü ve yetkisi o kadar artmıştı ki kaynaklardan anlaşıldığına İtimat'üd devle lakablı vezir-i azamdan sonraki en yetkili kişi haline gelmişti.

Bu durum seyyahların gözlemlerine de yansımıştır. Sanson, kurçibaşının ülkedeki en önemli ikinci şahsiyet olduğunu yazar (47). Kempfer'e göre ise kurçibaşı ülkenin en rütbeli süvari komutanıdır (87). Seyyahların gözlemleri Safeviler'in son dönemlerinde yazılan ve iki önemli kaynağı olan Tezkiretü'l Mülûk ve Düstûr'ül Mülûk tarafından doğrulanmaktadır.

Bu eserlere göre kurçibaşı, vezir-i azam dışındaki tüm emirlerin en önemlisi ve Rûkn'el Saltana lakabı ile devlete bağlı tüm oymakların ve kabilelerin Ak Sakallısı² idi (Mirza Rafia 189; Tezkiretü'l Mülûk 7). Böylece kızılbaşlardan boşalan yerin kurçibaşlar tarafından doldurulduğundan ve onların rolünü sahiplenerek tüm Türkmen gruplarının reisi haline geldiklerinden emin oluyoruz.

Kurçibaşı aynı zamanda Umera-yı Cankı (امرای جانقی)³ yani meclis emirlerinden biriydi (Mirza Rafia 191; Tezkiretü'l Mülûk 7). Yapmak ile sorumlu olduğu görevleri ise şunlardı;

² Bu terim özellikle Tezkiretü'l Mülûk ve Düstûr'ül Mülûk olmak üzere birçok Farsça kronikte (ريش سفيد) Riş-i Sefid yani Ak Sakallı olarak kullanılmaktadır. Dolaylı olarak reis veya en kıdemli subay anlamlarına gelen bu kelimeyi orijinal hali ile kullanmayı uygun gördük.

³ Cankı'nın (جانقی) sözlük anlamı "Meşveret, Danışma" olarak geçmektedir (Dehhoda 6538). Veliyeva, bu kelimeyi Cengi olarak okuyarak kökünün cenk etmekten geldiğini dolayısı ile anlamının "savaş" olduğunu yazmaktadır (187). Ancak cenk yani savaşmak kelimesi Farsça'da جنگ olarak yazılmaktadır. Dolayısı ile yazımları farklı olan bu terimlerin anlamları da birbirinden farklıdır. Umera-yı Cankı, Büyük emirlerin katıldığı ve görüşlerini bildirdiği bir nevi danışma meclisiydi. Asil üyeleri; Kurçibaşı, Kullarağası, Eşikağasıbaşı, Tüfenkçiağası, Vezir-i Azam, Divanbeği ve Vakanüvis idi. (Veliyeva 186).

1. *Kurçilerin Atanması*: Kurçibaşı, şahın bilgisi dahilinde atanacak olan kurçilerin görev bilgilerini ve isimlerini içeren bir memuriyet kararı yazar. Bu karar daha sonra vezir-i azam'a götürülür ve vezir-i azam'ın emri ile kurçiler için memuriyet tezkereleri çıkardı. Ayrıca kurçilerin eyaletlere hakim, sultan gibi ünvanlara atanması, Kurçibaşının isteği ve vezir-i azam'ın talimatı ile olurdu (Mirza Rafia 190).

2. *Kurçilere Maaş Ödenmesi*: Kurçilere yaptıkları işlerin niteliğine göre ödeme yapılır ve onlara toprak ikta (tiyul) edilirdi. Ödeme emri kurçibaşı'nın mührünü taşımak zorundadır. Senelik maaş alan kurçilerin alacağı miktar yılın başında kurçibaşı tarafından onaylandıktan sonra vezir-i azam'a gönderilir ve onun izniyle tahsis edilirdi. Bu durum şöyle gerçekleşirdi; Kurçiler, alacakları yıllık ücretlerinin onayını önce kurçibaşına sunardı. Bu ücretler reis-i serkar-ı kurçi tarafından doğrulanıp kurçibaşı da izin verdikten sonra onaylanırdı. Daha sonra Müstevfiler ödeme hükümlerini, ödeme makbuzunu ve kurçilerin maaş belgelerini kurçibaşının mührüne sunardı (Mirza Rafia 190; Tezkiretü'l Mülûk 7).

3. *Kurçilere Ait Davalar*: Kurçiler arasındaki davalara bakar ve onlar arasındaki ücret taleplerini inceleyerek çözüme kavuştururdu. Eğer içlerden herhangi birinin divan vergileri ile ilgili bir istihamı olursa bu istek önce vezir-i azam'a takdim edilir. Vezir inceledikten sonra konuyu cevap vermesi için şaha arz ederdi. Eğer mevzu şerri ise kadınlara sevk ederdi (Mirza Rafia 190).

4. *Şah'ın, Haremın ve Türbelerin Korunması*: Şah bir yere gittiğinde haremın arka kısmındaki yasak bölgeyi korumak kurçibaşı ve onun emrindekilerin sorumluluğundaydı. Ayrıca şah sefere çıktığında onu korumak için kurçibaşı ve emrindekilerin geceleri nöbette hazır bulunmaları gerekirdi (Mirza Rafia 191). Bununla birlikte hükümdar türbelerinin muhafızlığı da 100 tümen muhafızlık ücreti ile kurçibaşına aitti (Mirza Rafia 190).

Bunun dışında kurçibaşı, Safevilerin vasalı olan Dağıstan valilerinden gelen elçilik heyeti ile ilgilenme işini üstüne almıştı. Onların temsilcileri saraya geldiğinde onlara mihmandar tahsis eder, onların ricalarını şaha sunardı. Netice olarak ortaya çıkan kararlar ve hükümlerin yerine getirilmesini sağlar ve onlar için hazırlanan hediye ve hilatları onlara gönderirdi (Mirza Rafia 190-191).

Kurçibaşı, şahın her doğum gününde, kendi malından yaklaşık 300 tumanlık bir meblağın bir kısmını para şeklinde, bir kısmını da yiyecek, giyecek vesaire şeklinde hediye olarak şaha sunardı. Nakit para şahın arzu ettiği ölçüde, insanlara ihtiyaçları doğrultusunda paylaştırılmak üzere

hazineye emanet edilirdi. Diğer hediyeler ise fakirlere dağıtması için müneccimbaşılara yollanırdı. Bunun karşılığında kurçibaşı, hapsedilen emirlerin veya istediği kişilerin serbest bırakılması gibi üç büyük iltimas hakkına sahip olurdu. Şahın doğum günü merasiminde giydiği elbise kurçibaşı'na verilirdi. Aynı zamanda bu elbisenin verilmesi münasebetiyle, ona değerli bir hilat, kaftan, ciğ⁴ ve Tac u Vehhac⁵ da verilirdi (Mirza Rafia 191).

Devlette ve şahın nezdinde değerinin yüksek olduğu anlaşılan kurçibaşı genellikle sarayda kalır ve başkentten dışarı çıkmazdı. Sadece savaşlarda tüm orduya komuta etmesi için görevlendirildiği zaman dışarı çıkabiliyordu. Ancak Sanson, şahın genellikle bu görevi kurçibaşına vermek istemediğini yazar. Çünkü kurçibaşı bu göreve atandığı zaman onun tüm yaşamsal ihtiyaçlarını şahın karşılaması gerekiyordu. Kurçibaşına kalacak bir yer temin ediyor ve kendi şahsi mutfak eşyalarından ona veriyordu. Ayrıca kendi askerlerini ve has korumalarını onun emrine bırakmak zorunda kalıyordu (Sanson 47).

Kurçibaşı hizmetlerinin karşılığında belirli bir maaş alıyordu. 1640'larda bu ücret senelik 150 tuman idi (Tavernier 253). 18. yüzyıl başlarında ise kurçibaşı'na maaş ve bahşişler haricinde Kazerun şehrinden 2580 tuman ve 3387 dinarlık tumar ayrıldığını görmekteyiz. Buna ek olarak her yıl toplam 600 dinar gelirleri vardı. Mecliste sol tarafta Sadr-ı Memalik'in arkasında oturmaktaydı (Mirza Rafia 191).

Nadir Şah 1737'de saltanatı ele geçirip Safevi devletine son verene kadar kurçibaşı rütbesine rastlayabiliyoruz. Elimizdeki bulgulara göre 1733-1736 yılları arasında kurçibaşılık yapan Kasım Beg Kaçar, Safevi Devletindeki son kurçibaşıdır.

b. Kurçi Sınıfının Veziri

Her askeri sınıfın kendi veziri ve müstevfisi vardı. Bunlar o birimin komutanına karşı sorumlu idiler. Kurçi sınıfının veziri de kurçibaşına bağlı olarak iş yapar ve onun işlerini kolaylaştırırdı. Bu makama ilk olarak 1511-12 yıllarında rastlıyoruz (Haneda 69 d. 49).

Kurçilerin, yüzbaşılardan ve yasavulan-ı kurların memuriyet kararlarını yazmak bunun görevidir. Çünkü onların maaş ödemeleri bu birime aitti. O, tüm bu kişilere ne kadar ödendiği, ne kadar para kaldığını, hangi göreve verildiklerini, yoklama ve nöbetlerde hazır bulunup bulunmadıkları ile ilgilenirdi. Bu kişilere ait tumar bilgileri, yıllık maaşlar ve bahşişler ile ilgili kayıtları elinde bulundururdu (Mirza Rafia 235; Tezkiretü'l Mülûk 37).

⁴ Başa takılan değerli bir taş

⁵ Kızılbaşlar'ın taktığı 12 dilimli külâh kastedilmektedir. Kelime anlamı "parlak taş" tır.

Kurçilerin içtima günlerinde kurçi müstevfisi ile birlikte şahın huzuruna çıkar ve kimlerin ne kadar tımar, maaş ve yıllık ücreti aldığına dair tuttuğu kayıtları tek tek okurdu (Tezkiretü'l Mülûk 37).

Kurçilerin onayının, ödeme emirlerinin, yıllık maaşlarının ve tımarının yazıldığı bir kağıda Müstevfi muhtemelen görüşlerini bildiren bir yazı yazar, Müstevfi'nin yazdığı bu yazının üstüne de kurçi veziri mührünü basardı. Kurçi veziri, kurçibaşı'nın ve vezir-i azam'ın talep ettiği her şeyi önce Müstevfiye gösterip onun ardından mührünü basmak zorundaydı (Mirza Rafia 235).

Ayrıca bu birime mensup kişiler hakkında niteliği ne olursa olsun yapılan suçlamalara karşı verilen hükümlerin belgelerini de saklardı. Devletten bu hizmetlerinin karşılığı olarak 100 tuman maaş alırdı. Bunun yanı sıra memuriyet onayından, tımandan ve bahşişten tuman başına 200 dinar; ödeme emirlerinden ve yıllıklardan 45 dinar alıyordu. Saray meclisinde sağ tarafta Munşi el Memalik'in arkasında otururdu (Mirza Rafia 235).

c. Kurçi Sınıfının Müstevfisi

Kurçiler'in maaşı hükümet tarafından ödenmeye başladıktan sonra mali bir birime ihtiyaç duyuldu ve bu yüzden Kurçi Müstevfisi makamı kuruldu. Uzun bir süre divan personelinden dört kâtip bu birimde çalışmıştır (Hümayun 35). Görevleri şu şekildedir;

Her kişinin atanma tarihini, ne kadar bahşiş, maaş ve tımar aldıklarını yazan belgeleri saklardı. Hemişe-i keşik ve rikabi görevini yapacak olanları seçmek, her birini seçildiği göreve atamak ve onları görevlere yollamak onun sorumluluğundaydı. Askerlerin tüm belgeleri ile kurçi bölümü katiplerinin yazdığı ve bu bölüm tarafından işleme alınan her türlü beyan ve kayıt ilk önce müstevfi daha sonra ise bölüm veziri tarafından mühürlenmek zorundaydı. Her yılın sonunda azil, vefat ve askeri seferlerde bulunmama gibi kayıtları hazırlar ve bunu gelirler bölümünün yazmanlarına verirdi. Böylece kimin maaşından ne kadar kesinti yapılacağı kayıtlara geçerdi. Kendisine 50 tuman maaş verilir. Bunun dışında tımar ve maaş tayininden 100 dinar alırdı. Mecliste sağ tarafta tophane veziri'nin arkasında otururdu (Mirza Rafia 241; Tezkiretü'l Mülûk 37).

Sonuç

Safevi Devleti'nin kurulması ile birlikte adları kaynaklarda geçen kurçiler, Şah İsmail döneminde kızılbaşların içindeki tecrübeli süvarileri tanımlamak için kullanılıyordu. Kızılbaşların siyasi ve askeri gücünün artması ve bağımsız hareket etmeye başlamalarıyla Şah Tahmasb döneminden itibaren etkilerini azaltmaya yönelik faaliyetler yapılmıştır. Bu

faaliyetlerin bir sonucu olarak kurçi sınıfı ön plana çıkarılmış böylece kurçiler I. Şah Abbas döneminde Safevi askeri teşkilatının önemli bir birimini oluşturmuşlardır. Yapılan savaşlarda önemli yararlılık gösteren bu sınıf devletin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- Adam Olearius, **Sefername-i Adam Olearius**, Farsçaya çeviren; Muhendes Hüseyin Kurdbeççe, c.II 1369
- Anonim, **Tezkiretü'l Mülük**, Terc; Mesud Recebniya, Tahran, 1378.
- ARAT, R. Rahmeti “Kurçi”, **İ.A**, VI. 1014
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Şah Abbas (1587-1629) Zamanında Safevi Devlet Teşkilâtı'nda Yapılan Düzenlemeler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.204, Haziran 2013, s. 83-104
- BEYANİ, Hanbaba **Tarih-i Nizami-i İran**, Tahran, 1353
- CHARDIN, Jean, **Sefername-i Şarden**, , Farsçaya çeviren; İkbal Yağmayi, c.III, Tahran, 1993.
- DEHHODA, Ali Ekber, **Lügatnâme-i Dehhoda**, Haz. Muhammed Muin ve Seyyid Cafer Şehidi, c.5, Tahran, 1993-1994.
- Don Garcia de Silva Figueroa, **Sefername-i Figueroa**, Farsçaya çeviren; Gulamrıza Sami', Tahran, 1984.
- ERDEM, İlhan “Ak-Koyunlular'ın Askeri Teşkilâtı”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basilmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 1988.
- FELSEFİ, Nasrullah, **Zendegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel**, İntişârât-ı İlmî, c.I, Tahran, 1344.
- FLOOR, Willem, **Safavid Government Institutions**, Mazda Publishers, California, 2001.
- HANEDA, Masashi, “The Evolation of The Safavid Royal Guard”, Trans; Rudi Mathee, **Iranian Studies**, 22:2. 57-85
- HÜMAYUN, Nasır Tekmil, **Tehevulat-ı Kuşun der Tarih-i Muasır-ı İran**, c. I, Tahran, 1376.
- İskender Bey Münşi, **Târih-i Âlem Âra-yi Abbasi**, Haz. İrec Afşar, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, c. I, Tahran, 1387.
- KADEM, Abbas, "Sazman-ı Nizami-i Devlet-i Safevi Pes ez Islahat-ı Şah Abbas-ı Evvel", **Mecmua-i Makalat-ı Humayş-i Safeviyye der Gostere-i Tarih-i İran-Zemin**, Yayına Haz; Dr. Mokand Ali Sadaki, Tebriz, 1383.

- KAZVİNÎ, Mirza Muhammed Tahir Vahid, **Tarih-i Cihan-Ara-yı Abbasi**, Neşr; Mir Muhammed Sadık, Tahran, 1383.
- KEMPFER, Engelbert, **Sefername-i Kempfer**, Farsçaya çeviren; Keykavus Cihandari, Tahran, 1363.
- LOCHART, Laurence, “The Persian Army in The Safavid Period”, **Der Islam** 34, 1959. 89-98 .
- MINORSKY, Vladimir, **Tadhkirat al-Mulûk (A Manual of Safavid Administration)**, London, 1943
- Mirza Rafia, **Düstûr’ül Mülûk**, Neş. Muhammed İsmail Marçinkofski, Farsçaya çeviren; Ali Kurdabadi, Merkez-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi, Tahran, 1385.
- ÖZCAN, Abdulkadir “Kurçi”, **DİA**, XXVI. 441.
- Pietro Della Valle, **Sefername-i Pietro Della Valle**, Farsçaya çeviren; Şuaeddin Şifa, Tahran, 1348.
- ROEMER, Hans Robert “The Safavid Period”, **The Cambridge History of Iran**, Cambridge University Press, c. VI, Cambridge 1986.
- SÂMÎ, Şemseddin **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sanson, **Sefername-i Sanson**, Farsçaya çeviren; Taki Tefzeli, Tahran, 1346.
- SAVORY, Roger, **Iran Under The Safavids**, Cambridge University Press, 1980. (a)
“Kurci”, **Encyclopaedia of Islam**, vol.5. (b)
- “The Safavid Administrative System”, **The Cambridge History of Iran: The Timurid And Safavid Periods**, Cambridge University Press, c. 6, Cambridge, 1986. 351-373 (c)
- SÜMER, Faruk, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, TTK, Ankara, 1999.
- Şah Tahmasb, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, Çev; Hicabi Kırlangıç, Ankara, 2001.
- TAVERNİER, Jean Baptiste, **Sefername-i Tavernier**, Farsçaya çeviren; Hamid Erbab Şirani, Tahran, 1382.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara, 1988
- VELİYEVA, Zülfiye, “Safevi Devlet Teşkilatı”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2007.
- YAZICI, Tahsin “Safeviler”, **İslam Ansiklopedisi**, c. X, İstanbul, 1966. 53-59